

AZ EGYEDÜLÁLLÓ ANYÁK VÉLT JÓLÉTI ÉRDEMESSÉGE MAGYARORSZÁGON

INTÉZMÉNYRENDSZER, KORMÁNYZATI DISKURZUS ÉS TÁRSADALMI ATTITÚDOK²

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.3.131>

A KUTATÁSI PROBLÉMA

Az egyszülős háztartások az egyike a szegénység által leginkább veszélyeztetett társadalmi csoportoknak mind az Európai Unió, mind az OECD országaiban (Eurostat 2020, OECD 2018). Többségében anyák nevelik egyedül gyermekeiket, szegénységi kockázatuk pedig magasabb, mint az egyedülálló apáké. Az egyedülálló anyák kedvezőtlenebb helyzetét magyarázza, hogy jövedelmük átlagosan alacsonyabb, magasabb körökben a részmunkaidőben dolgozók aránya és hosszabb időt töltenek gyermekgondozási szabadságon (European Institute for Gender Equality 2016:1–2). Szegénységi arányuk ugyanakkor jelentős nemzetközi eltéréseket mutat, mely különbségek nagymértékben függnek attól, hogy a jóléti rendszerek mennyire igyekeznek segíteni őket. Korábbi eredmények azt mutatják, hogy azok a jóléti államok a legsikeresebbek az egyedülálló anyák szegénységi kockázatának csökkentésében, ahol az univerzális jóléti transzferek kiegészülnek a kifejezetten az egyedülálló szülőket célzó juttatásokkal (Morissens 2018, Van Lancker et al. 2015).

A jóléti transzferek tehát kulcsfontosságúak az egyedülálló anyák szegénységének csökkentésében, ugyanakkor az, hogy a jóléti államok mennyire törekednek a segítségükre, releváns kérdés a nemi egyenlőség szempontjából is. Az egyedülálló anyák keresőképesége alacsonyabb a férfiakénál, miközben több gondozási teher hárul rájuk. Így helyzetük a nők kiszolgáltatottságára is rávilágít, mely kevésbé látható azokban a háztartásokban, ahol a nők egy férfi kenyérkeresővel élnek együtt. A nők lehetősége arra, hogy önálló háztartást hozzanak létre és tartsanak fent, növeli a férfiktól való függetlenségüket: elválhatnak, illetve kiléphetnek egy általuk nem kívánt kapcsolatból, ezáltal csökkentve a háztartáson belüli erőszak és a patriarchális viszonyok előfordulásának esélyét is. Mindezek alapján az egyedülálló anyák jóléti támogatása fokmérője annak is, hogy a jóléti rendszerek mennyire kívánják elősegíteni a nemek közötti egyenlőséget (Hobson 1994, Orloff 1993).

Mind a szegénység, mind a nemi egyenlőség szempontjából fontos kérdés tehát, hogy milyen megfontolások vezérlik a döntéshozókat, amikor az egyedülálló anyákat célzó juttatások kialakításáról és szintjéről döntenek. Korábbi kutatások egyrészt az országok jóléti berendezkedése – azon belül a férfi családfenntartó modellhez való kapcsolódása, valamint az anyák gyermekfelügyeleti szolgáltatásokhoz és munkához való hozzáférése – szerint vizsgálták az egyedülálló anyák számára nyújtott állami segítség jellemzőit (Duncan–Edwards 1997, Hobson 1994, Kilkey 2000, Lewis 1997, Millar 1996). Az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemessége kevésbé került a kutatások középpontjába, pedig az érdemességről alkotott percepciók jelentős szerepet töltenek be a jóléti rendszerek és juttatások formálódásában.

¹ Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet.

² Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Kommunikációtudomány Doktori Iskola, 2022. Témavezető: Dr. Janky Béla. A teljes disszertáció angol nyelven elérhető: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/1224/1/Herke_Boglarka_den.pdf

A közvélemény által érdemesnek vélt csoportok nagyobb valószínűséggel részesülnek nagylelkű, univerzális jellegű juttatásokban – mint a kedvezőtlenül, érdemtelennek megítélt csoportok –, mivel az ő támogatásuk nagyobb fokú társadalmi legitimitást élvez (Schneider–Ingram 1993, van Oorschot–Roosma 2017). Eszerint az egyedülálló anyák érdemességéről alkotott percepciók is magyarázhatják a számukra – és általánosságban az egyedülálló szülők számára – nyújtott állami segítség jellemzőit. A döntéshozók véleménye ugyanakkor el is térhet a közvélemény percepcióitól, és a vélekedések megváltoztatása érdekében befolyásolhatják a közvéleményben kialakult percepciókat azzal, hogy egy csoportot érdemesnek vagy érdemtelennek mutatnak be (Blum–Kuhlmann 2019, Schneider–Ingram 1993, Slothuus 2007).

Az egyedülálló anyák jóléti érdemességet vizsgáló korábbi tanulmányok döntő többsége az 1990-es évekbeli Egyesült Királyságot és Egyesült Államokat vizsgálta (pl. Battle 2019, Hancock 2004, Phoenix 1996), ahol a politikusok az egyedülálló anyákról kialakult képet eltorzítva szereztek társadalmi legitimitást az egyedülálló anyákat célzó jóléti segélyek csökkentésére, és ahol az egyedülálló anyák stigmatizálása kiegészült a „hagyományos” családi értékeket népszerűsítő diskurzussal. A politikai és médiadiskurzus egyaránt állami segítségre érdemtelennek ábrázolta az egyedülálló anyákat, akik a diskurzus szerint szándékosan vállalták az egyedülálló szülőséget és a jóléti rendszernek való kitettséget a házasság és a fizetett munka helyett. Kevesebb figyelem jutott olyan jóléti rendszerek vizsgálatára, ahol az egyedülálló anyák jóléti érdemessége nem központi témája a közéleti diskurzusoknak, ugyanakkor kevésbé explicit diskurzusok szintén hozzájárulhatnak az egyedülálló szülők állami segítségének alacsony szinten tartásához.

Magyarország e tekintetben érdekes esetnek bizonyul, hiszen az egyedülálló anyák nincsenek stigmatizálva a politikai diskurzusban, ugyanakkor a kormány a „hagyományos” családi értékek fontosságát és az úgynevezett tradicionális/hagyományos – heteroszexuális, házasságos szülők és gyermeke(ik) alkotta – családok³ érdemességét hirdeti 2010 óta. A kormány szerint ennek a családtípusnak a megerősítésével és családpolitikai támogatásával állítható meg a népességcsökkenés és növelhető a termékenység, így az ettől eltérő családformák kevésbé érdemesek ebben a diskurzív keretben. Az egyedülálló anyák jóléti érdemességének kérdését tehát csak implicit módon érinti a diskurzus, ugyanakkor az egyedülálló szülőket célzó juttatások rendszerében is változások következtek be 2010 óta. A családi pótlék, mely az 1950-es évek vége óta emelt szintű összeggel segítette az egyedülálló anyákat (az 1960-as évek végétől az egyedülálló apákat is), folyamatosan elértéktelenedik 2008 óta, a kormány azóta nem emelte az összegét az infláció mértékéhez igazítva. Eközben a kormány bevezette a családi adókedvezmény rendszerét, mely a magasabb jövedelmű és többgyermekes családokat részesíti előnyben, az egyedülálló szülőket pedig nem célozza nagyobb mértékű kedvezménnyel. A bekövetkezett változások megkérdőjelezik a hosszú múltra visszatekintő, stabil rendszerét az egyedülálló szülők állami támogatásának, valamint azt az elvet is, hogy az egyedülálló szülők több állami segítséget érdemelnek, mint a kétszülős háztartások. A csökkenő állami támogatás kiszolgáltatottabbá teszi az egyedülálló szülőket – és fokozottan az egyedülálló anyákat – a szegénységnek, valamint csökkenti az egyedülálló anyák lehetőségét arra, hogy önálló háztartást alakítsanak ki és tartsanak fent.

A felvázolt társadalmi kontextusban releváns kérdés, hogy a „hagyományos” családi értékek fontosságát hirdető kormányzati diskurzus képes-e legitimálni az egyedülálló szülők csökkenő jóléti támogatását. A disszertáció ezt a kérdést járja körül az egyedülálló anyák jóléti érdemességével kapcsolatos lakossági attitűdök vizsgálatával. A dolgozat komplex megközelítést alkalmaz, és nemcsak az attitűdöket vizsgálja meg, hanem feltárja az azokat formáló tényezőket is. Elemzi az egyedülálló anyák támogatásának történeti-intézményi kontextusát, az

³ A továbbiakban a tézis „hagyományos” / „tradicionális” családként utal a kormány által tradicionálisnak / hagyományosnak nevezett családformára, és szinonimaként használja ezeket a kifejezéseket.

egyedülálló anyákról kialakult képet, az egyedülálló anyák érdemességét meghatározó percepciókat, valamint a kormány családdal kapcsolatos diskurzusát. A disszertáció e tényezők feltárása mellett azok egymásra való hatását is vizsgálja, hiszen feltételezhető, hogy mindezek kölcsönösen formálják egymást: nemcsak az attitűdök befolyásolhatja az intézményrendszer és a politikai diskurzus, hanem az attitűdök is formálhatják a jóléti juttatásokat és a politikai diskurzust.

Ezen kívül a dolgozat összehasonlító keretben, Magyarországot az Egyesült Királysághoz és az Egyesült Államokhoz hasonlítva vizsgálja az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemességét azon tényezők esetében, amelyeknél ez lehetséges. Magyarország összevetése az angolszász országokkal releváns nemcsak az eltérő diskurzusok, de az egyedülálló anyák állami támogatásának eltérő történeti-intézményi berendezkedése miatt is. Az e szempont szerint történő összehasonlítás kiváló lehetőséget biztosít annak összevetésére is, hogy a szocialista és a kapitalista országok miképpen segítették elő a nemi egyenlőség alakulását a 20. század folyamán. Míg a nyugati feminista kutatók gyakran ábrázolják a poszt szocialista országokat szocialista múltjuk miatt a nemi egyenlőség szempontjából lemaradónak a nyugati demokráciákhoz képest (Jung 1994, Olsen 1997, Slavova 2006:248), addig az egyedülálló anyák jóléti érdemességének kérdése egy olyan aspektusát mutathatja a nemi egyenlőségnek, mely alapján a szocialista országok jártak előrébb.

KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK

A célzott jóléti juttatások társadalmi legitimitása

Elméletek és megközelítések a társadalmi csoportok jóléti érdemességének vizsgálatára

Az elmúlt néhány évtizedben három fő kutatási iránya alakult ki a célzott jóléti juttatások társadalmi legitimitásának (van Oorschot–Roosma 2017). Az első megközelítés a jóléti rendszerek és egyes juttatások kialakítását helyezi a középpontba, azt feltételezve, hogy azok jellemzői befolyásolják a társadalom jóléti attitűdjeit. Az ehhez az irányhoz tartozó kutatások egyik fő megállapítása, hogy az univerzális jóléti rendszerek (mint például a szociáldemokrata jóléti rezsimek) nagyobb fokú társadalmi legitimitással rendelkeznek, mint a szelektív (pl. liberális) jóléti rendszerek (pl. Korpi 1980, Rothstein 1998), mivel az utóbbiakban sokkal jelentősebb a társadalmi távolság a juttatásokban részesülő és nem részesülő csoportok között. Az intézményi megközelítéshez tartozó kutatások ugyanakkor nemcsak makroszinten vizsgálhatják a jóléti rendszerek egészét, hanem számos esetben a figyelem a mezoszintre irányul, és a kutatók kifejezetten egy-egy csoportot célzó juttatás intézményi kialakítására fókuszálnak (pl. Laenen 2018, van Oorschot et al. 2017). Általános megállapítása ezeknek a tanulmányoknak is, hogy minél inkább univerzális (vagyis nem feltételekhez kötött, állampolgári alapon járó) és minél kevésbé szelektív (csak bizonyos feltételeknek megfelelő csoportoknak járó) egy juttatás, annál inkább támogatják annak rendszerét az állampolgárok is (Goodin–Le Grand 1987, Skocpol 1991).

A második megközelítés a juttatások által célzott csoportról kialakult képet vizsgálja. E megközelítés szerint minél kedvezőbb az egy adott csoportról kialakult közvélekedés, annál inkább támogatja a társadalom a feljük irányuló jóléti transfereket is (Schneider–Ingram 1993, van Oorschot–Roosma 2017:10). Korábbi kutatások elsősorban akkor alkalmazták ezt a megközelítést, amikor feltételezhető volt, hogy a juttatásban részesülő csoportról kialakult kép olyan mértékben kedvezőtlen, hogy az érdemben befolyásolhatja az adott csoport jóléti érdemességének megítélését.

A harmadik megközelítés a csoportok vélt jóléti érdemességét meghatározó percepciók vizsgálatára irányul feltételezve azt, hogy az érdemesség szempontjából releváns percepciók alapján pozitívabban megítélt csoportok számára nyújtott állami segítség nagyobb fokú társadalmi legitimitást élvez. Az előző megközelí-

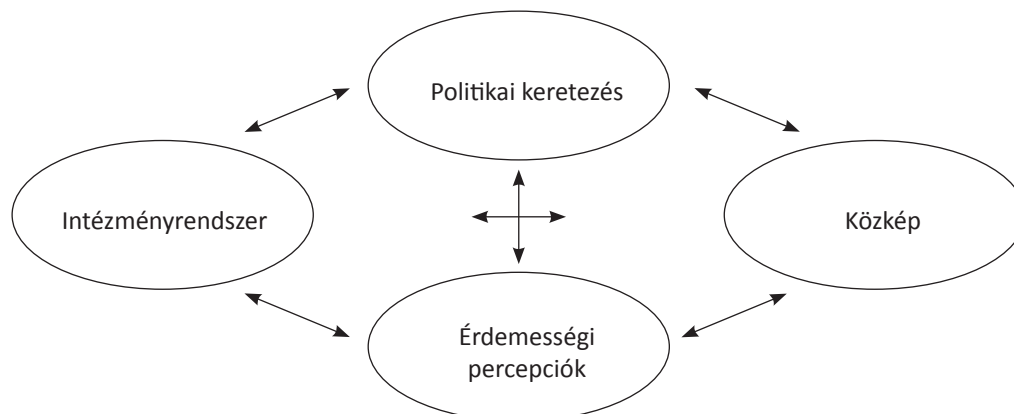
téshez képest ez az irány nemcsak a csoportról kialakult sztereotípiákra koncentrálnak, hanem a csoporttal kapcsolatos vélekedéseket részletesebben és specifikusabban, a vélt érdemességet meghatározó öt percepció („CARIN” kritériumok) alapján elemzi. Az első ilyen érdemesség szempontjából releváns percepció a csoport vélt felelőssége a saját helyzetük alakulásáért (felelősség). A második a csoport juttatás iránt mutatott attitűdje (attitűd). A harmadik a csoport jóléti rendszer működéséhez nyújtott hozzájárulásának percepciója (reciprocitás). A negyedik a csoport és a többségi társadalom között érzékelt társadalmi távolság (identitás), például nemzetiségi/etnikai hovatartozás vagy társadalmi normák alapján. Az utolsó komponens pedig a csoportok vélt rászorultsága (rászorultság).

Az érdemességi percepciók fontosságát egy másik elméleti megközelítés is kiemeli. Az érdemességi heurisztika (Petersen 2012, Petersen et al. 2011) elmélete szerint a válaszadók máshogy ítélik meg az egyes csoportokhoz tartozó személyek jóléti érdemességét, amikor az adott személyre vonatkozó egyéni, érdemességhez kapcsolódó releváns információ elérhető. Az érdemességi heurisztika egy automatikus pszichológiai folyamat, mely az evolúció során alakult ki. A heurisztika segít az egyéneknek megkülönböztetni a csalókat az együttműködőktől. A mechanizmusnak köszönhetően az egyének csalóknak (*cheaters*) – és ezáltal segítségre érdemtelennek – kategorizálják azokat, akik kevés erőfeszítést mutattak annak érdekében, hogy ne szoruljanak mások segítségére. Míg azokat a személyeket kölcsönösen együttműködőknek (*reciprocators*) tekintik – és ezáltal segítségre érdemesnek –, akik ugyan törekedtek arra, hogy elkerüljék a rászorultságot, de ennek ellenére is nehéz helyzetbe kerültek. Az automatikus mechanizmus miatt a figyelem az egyénre vonatkozó érdemességi percepciókra irányul a sztereotípiák és az értékek helyett, így a vizsgált csoporttal kapcsolatos tudással rendelkező és nem rendelkező egyének is konzisztensen ítélik meg a rászoruló jóléti érdemességét.

A fent bemutatott három megközelítés mellett a csoportok politikai keretezése (egy adott társadalmi probléma egyfajta megoldásának sugalmazása) (Sloothus 2007:325–326) is érdemben formálhatja a csoportok jóléti érdemességének megítélését. Míg a jóléti politikák és a célzott csoportok megítélése általánosságban összefüggést mutat, a döntéshozók különböző megfontolások alapján – például ideológiai vagy gazdasági elképzelések szerint – (Schneider–Ingram 1993) dönthetnek úgy, hogy csökkentik vagy növelik az adott csoportot célzó juttatások körét vagy mértékét. Ilyen esetekben a döntéshozóknak olyan keretben kell kommunikálniuk a változásokat, hogy azok a választópolgárok számára is elfogadhatók legyenek. Egy ilyen lehetséges stratégia a csoportok érdemességének vagy érdemtelenységének kiemelése, és a változás e keretben történő kommunikációja (Esmark–Schoop 2017, Schneider–Ingram 1993, Sloothus 2007).

A jóléti attitűdök tehát legitimálják a jóléti politikákat, s az egyes csoportokat érintő jóléti attitűdöket befolyásolják a juttatások intézményi sajátosságai, a csoportról kialakult közvélekedés és a csoport vélt érdemessége az érdemességi percepciók szerint. A politikusok pedig a csoportok érdemességére vonatkozó keretezéssel legitimálhatnak változásokat a csoportok jóléti ellátottságában. A disszertáció mind a négy megközelítésmód alapján, komplex módon vizsgálja meg az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemességét Magyarországon. Az 1. ábra bemutatja a disszertációban használt négy megközelítésmódot és a közöttük lévő lehetséges összefüggéseket.

1. ábra. Megközelítések a társadalmi csoportok jóléti érdemességének vizsgálatára és a megközelítések közötti lehetséges összefüggések

Forrás: Saját szerkesztés.

AZ EGYEDÜLÁLLÓ ANYÁK VÉLT JÓLÉTI ÉRDEMESSÉGÉT MEGHATÁROZÓ PERCEPCIÓK

Korábbi kutatások nem vizsgálták kifejezetten a „CARIN” érdemességi percepciók szerepét az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemességének megítélésében, ugyanakkor elérhető néhány kapcsolódó eredmény. A rászorultságra vonatkozóan Groskind (1991) vinyettás survey kísérletének eredményei azt mutatták, hogy a kétszülős családok esetében a válaszadók elsősorban az apa munkaerőpiaci státusza és munkakeresési hajlandósága alapján döntöttek a családok érdemességéről (mely tulajdonságok a reciprocitás és a felelősség percepcióira reflektálnak). Ettől eltérően az egyedülálló anyáknál a gyermekek száma és a heti bevétel összege (mindkettő a rászorultságra vonatkozó tulajdonság) volt a két legfontosabb jellemző. Az egyedülálló anyák esetében ráadásul az anya munkaerőpiaci helyzete és munkakeresési hajlandósága kevésbé határozta meg a válaszadók döntését, mint a háztartásban nem jelen levő apa ezen tulajdonságai, valamint az anyák családi állapota (mely szintén a felelősség percepcióját méri) nem befolyásolta szignifikánsan a döntési mechanizmust. A rászorultsági percepció szerepét Roosma és Jeene (2017) eredményei is megerősítik. A kutatásukban részt vevő holland válaszadók megengedőbbek voltak a juttatásokért cserében nyújtandó kötelezettségeket illetően, amennyiben az egyedülálló szülőknek fiatalabb gyermekeik voltak (magasabb fokú rászorultság).

Más tanulmányok a felelősség percepciójának szerepét emelik ki, melyet a kutatók döntően az egyszülős család kialakulásáért való felelősségként értelmeztek, s legtöbbször az anyák családi állapotával operacionálizáltak. Az özvegy anyákkal szemben az elvált és főként a hajadon egyedülálló anyákat gyakran tartják felelősnek az egyszülős család kialakulásáért (Battle 2019:599, Fineman 1991). Az özvegyek kedvezőbb megítélését van Oorschot (2000) 1990-es évekbeli survey eredményei is alátámasztják, melyek azt mutatták, hogy a társadalom érdemesebbnek ítéli meg azokat a csoportokat, akik valamely, a társadalom által elismert társadalmi kockázattal rendelkeznek. A vizsgált társadalmi kockázatok közül az egyik az özvegyesség volt, a tartós betegségek és a nyugdíjas státusz mellett. Újabb kutatási eredmények igazolják, hogy az anyák vélt felelőssége az egyszülős család kialakulásáért továbbra is meghatározó tényezője jóléti érdemességük megítélésének. Baumberg és szerzőtársai (2012:26) fókuszcsoporthozos interjúk alapján azt találták, hogy a résztvevők kevésbé érdemesnek vélték azokat az egyedülálló szülőket, akik saját elhatározásukból döntöttek úgy, hogy egyedül nevelik fel gyermekeiket.

A további három érdemességi percepció kapcsán is elérhető korábbi kutatási eredmények, ugyanakkor ezek fontosságát nem survey adatok, hanem kormányzati és médiadiskurzusok támasztják alá. Az 1990-es

évekbeli amerikai jóléti diskurzusban domináns szerepe volt a „welfare queen” (jóléti királynő) sztereotípiának. A jóléti juttatásokban részesülő egyedülálló anyákat fekete (identitás), lusta (felelősség), feslett erkölcsű (identitás), alsó társadalmi osztályokból származó (identitás) nőkként ábrázolták, akik a kiskapukat kihasználva több jóléti juttatást vettek fel, mint amire jogosultak lettek volna (attitűd) (Gilman 2014:259–260, Monnat 2010). Az egyedülálló anyákhoz kapcsolódó osztályalapú sztereotípiák az 1990-es évek Egyesült Királyságában is elterjedtek voltak, ahol a diskurzus összekötötte az egyedülálló anyák jóléti rendszeren való függésének kérdését a tinédzserkori terhességekkel (Duncan–Edwards 1999:28–31). Utóbbi az identitás és reciprocitás érdemességi percepciót érintette, mivel egyrészt a tinédzserkori terhesség a középosztálybeli szülői normákat sértette (identitás), másrészt a korai gyermekvállalás összekapcsolódott azzal a képzetrel is, hogy a fiatal anyák képtelenek lesznek majd a későbbiekben bekapcsolódni a munkaerőpiacra (reciprocitás).

A DISSZERTÁCIÓ CÉLJAI ÉS A KITŰZÖTT CÉLOK RELEVÁNCIÁJA

A disszertáció három fő kutatási célt valósít meg. Egyrészt az egyedülálló szülők csökkenő állami támogatásának társadalmi legitimitását tárja fel, az egyedülálló anyák jóléti érdemességével kapcsolatos lakossági attitűdök és a változások közötti összefüggések vizsgálatával. A dolgozat mindehhez komplex megközelítést alkalmaz és nemcsak a közvélemény attitűdjeit elemzi, hanem az azokat esetlegesen formáló tényezőket is, valamint az ezek közötti lehetséges összefüggéseket. Vizsgálja az egyedülálló anyák támogatásának történeti-intézményi kontextusát, az egyedülálló anyákról kialakult képet, az egyedülálló anyák érdemességét meghatározó percepciókat és a kormány családdal kapcsolatos diskurzusát.

Másrészt az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemességét hasonlítja össze Magyarországon, az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban, kezdeményezve a téma komparatív vizsgálatát.

Harmadrészt az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemességét meghatározó tényezőket tárja fel az érdemességkutatásban jelenlevő fő elméletek alapján (CARIN, érdemességi heurisztika).

Az első kutatási cél a hazai szociálpolitikai irodalomhoz járul hozzá, az egyedülálló szülők jóléti juttatásainak társadalmi legitimitását vizsgálva. Ezen kívül a disszertáció ennek a célnak a megvalósításával a célzott juttatások társadalmi legitimitásának irodalmát is bővíti, mivel komplex megközelítéssel, a korábbi kutatások által fontosnak bemutatott tényezők mindegyikét figyelembe véve vizsgálja az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemességét.

A második kutatási cél az összehasonlító szociálpolitika szempontjából releváns, hiszen a korábbi kutatások szinte kizárólag az angolszász országokat vizsgálták a témát illetően. Emellett az összehasonlítás érdekes a vizsgált országok eltérő történeti beágyazottsága miatt is (a (poszt)szocialista Magyarország szemben a kapitalista angolszász országokkal). A történeti-intézményi összehasonlítással a dolgozat a feminista szociálpolitikai irodalomhoz is hozzájárul, hiszen különböző jóléti berendezkedések esetében vizsgálja, hogy azok miképpen segítették elő a nemi egyenlőséget az egyedülálló anyák segítésének szempontjából.

Végül, a harmadik cél a jóléti érdemesség kutatása szempontjából elméleti relevanciával bír, hiszen egy korábban nem vizsgált csoport, az egyedülálló anyák esetében teszteli a főbb érdemességkutatással kapcsolatos elméletek érvényességét.

A DISSZERTÁCIÓ SZERKEZETE ÉS A KUTATÁSI KÉRDÉSEK

A disszertáció valamennyi empirikus fejezete az érdemességkutatás egy-egy kutatási irányára fókuszál (intézményrendszer, közkép, érdemességi percepciók), illetve egy további fejezet vizsgálja a kormány családdal kapcsolatos diskurzusát (keretezés). A második és a harmadik fejezet kontextuális fejezeteknek tekinthetők, hiszen azok nem kifejezetten az érdemességgel kapcsolatos társadalmi attitűdöket vizsgálják, hanem az attitűdök történeti és intézményi, valamint diszkurzív környezetét. Az attitűdök kerülnek a vizsgálat fókuszába a negyedik és az ötödik fejezetben.

A második fejezet az egyedülálló anyák jóléti érdemességével kapcsolatos attitűdök intézményi kontextusát vizsgálja a magyar, az amerikai, valamint a brit rendszerek közötti történeti-intézeti különbségek feltárásával. A fejezet tehát elsődlegesen a disszertáció komparatív céljához járul hozzá, és a következő kutatási kérdésekre keresi a választ: *Melyek a főbb történeti különbségek az egyedülálló anyák állami támogatásának rendszerében Magyarországon, az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban? Mely elképzelések formálták a rendszerek kialakítását? Milyen módon járultak hozzá a rendszerek közötti különbségek a kapcsolódó jóléti reformok és diskurzusok formálódásához? Hogyan segítették elő a különböző jóléti berendezkedések a nemi egyenlőséget?*

A harmadik fejezet a magyar kormány 2010 és 2020 közötti családdal kapcsolatos diskurzusát elemzi, és annak feltárására törekszik, hogy a „hagyományos” családi értékek fontosságát hirdető családpolitikai diskurzus hogyan érinti az egyedülálló szülők jóléti érdemességének kérdését. A fejezet a következő kutatási kérdésre kíván válaszolni: *Milyen mértékben és hogyan keretezi a kormány diskurzusa kevésbé érdemesnek az egyszülős családokat a „hagyományos” kétszülős családokhoz képest?*

A negyedik fejezet az egyedülálló anyákról kialakult közkép és érdemességi percepciók, valamint az attitűdök és az intézményi változások közötti kapcsolatot vizsgálja. A fejezet elsősorban a disszertáció első céljához kapcsolódik és a következő kutatási kérdésre kíván válaszolni: *Hogyan látja a közvélemény az egyedülálló anyákat, és hogyan viszonyul a róluk kialakult közkép és érdemességi percepcióik az egyedülálló szülők csökkenő állami támogatásához?*

Az ötödik fejezet az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemességét meghatározó tényezőket vizsgálja két elmélet alapján (CARIN érdemességi percepciók és érdemességi heurisztika), így elsősorban a disszertáció harmadik céljához illeszkedik. Egyrészt feltárja a CARIN percepciók szerepét az egyedülálló anyák megítélésében, másrészt megvizsgálja, hogy e percepciók szerepe miként változik egyénspecifikus érdemességi jellemzők jelenlétében és hiányában. A fejezet kutatási kérdései a következők: *Mely CARIN érdemességi percepciók magyarázzák az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemességet Magyarországon? Milyen mértékben változik a percepciók szerepe az egyedülálló anyák esetében az egyénspecifikus érdemességi jellemzők jelenlétében és hiányában?*

A FELHASZNÁLT ADATOK ÉS MÓDSZEREK

A disszertáció nem egyetlen adatbázis elemzésére épül, hanem különböző adatforrásokat és módszereket használ, melyek megfelelőek az egyes fejezetek kutatási kérdéseinek megválaszolására.

A második fejezet összehasonlítja az egyedülálló anyák állami támogatásának történetét Magyarországon, az USA-ban és az Egyesült Királyságban, összehasonlító irodalomáttekintést használva.

A harmadik fejezet a magyar kormány családdal kapcsolatos diskurzusát vizsgálja. A fejezet elemzi azt a tágabb kommunikációs keretet (keretelemzés – *frame analysis*), amelyben a kormány kommunikál a családokról („hagyományos” családi értékek fontossága), és értékeli, hogy ez a keret hogyan reflektál az egyszülős

családok jóléti érdemességére. Ezt követően a fejezet külön elemzi az egyszülős családokkal kapcsolatos és a „tradicionális” családokra vonatkozó megszólalásokat a kritikai diskurzuselemzés módszerével, és összehasonlítja a két diskurzust a tekintetben, hogy miképpen érintik az egyedülálló szülők érdemességét, és hogyan erősítik meg az egyedülálló szülők kedvezőtlenebb helyzetét a „tradicionális” családokhoz képest. A szövegeket a kormány weboldaláról gyűjtöttem ki kulcsszavas kereséssel (tradicionális/hagyományos család, egyszülős család, egyedülálló anya / apa) a 2010 júliusa és 2020 júliusa közötti időszakban, valamint az egyszülős családokkal kapcsolatos megszólalásokat kiegészítettem az elmúlt évtizedben bekövetkezett, az egyszülős családok helyzetét érintő változásokkal kapcsolatos további megszólalásokkal.

A negyedik fejezet az egyedülálló anyákról kialakult közképet és érdemességi percepciókat vizsgálja. Az egyedülálló anyákról kialakult közképet a dolgozat nyitott kérdések segítségével tárja fel és zárt kérdésekkel ellenőrzi. Ezt követően a nyitott kérdésekre adott válaszok alapján operacionalizálja a CARIN érdemességi percepciókat és az operacionalizált survey kérdések segítségével felméri az egyedülálló anyákkal kapcsolatos érdemességi percepciókat. Az érdemességi percepciókat a következő öt állítás mérte: „Az egyedülálló anyák többsége felelős azért, hogy egyedül maradt gyermekével/gyermekével” (felelősség); „Az egyedülálló anyák többsége túl sok támogatást vár el az államtól” (attitűd); „Az egyedülálló anyák többsége keményen dolgozik azért, hogy el tudja tartani gyermekét / gyermekeit” (felelősség és reciprocitás); „Teljesen hétköznapi az, hogy valaki egyedülálló anyaként neveli gyermekét” (identitás); „Az egyedülálló anyák többsége nehéz anyagi helyzetben van” (rászorultság). Egy további állítás mérte az egyedülálló anyák általános jóléti érdemességét: „Az államnak feladata segíteni az egyedülálló anyákat.” A felelősség percepcióját kétféle módon mérték az állítások. Az első állítás az egyszülős család kialakulásáért való, míg a harmadik állítás a jelen helyzet alakulásáért való vélt felelősséget mérte (vagyis, hogy az anya mindent megtesz-e azért, hogy el tudja tartani gyermekeit és ne szoruljon segítségre). A válaszadóknak egy 1-től 4-ig terjedő skálán kellett jelölniük egyetértésük mértékét (1=egyáltalán nem ért egyet; 4=teljes mértékben egyetért; 0=nem válaszol/nem tudja).

Ebben a fejezetben tehát a különböző adatfelvételek egymásra épülve kerültek kialakításra, kevert módszertant használva. A fejezetben használt legtöbb adat a felnőtt, internettel rendelkező lakosságot reprezentáló kvótás mintán lett lekérdezve (nem, életkor, településtípus, régió) (500 és 1000 fős minták), az érdemességi percepciókat mérő kérdések közül ugyanakkor több felmérésre került reprezentatív, 1000 fős mintán is. Az eltérések a két mintavétel között nem szignifikánsak, jelezve a kvótás adatok megbízhatóságát.

Az ötödik fejezet az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemességét meghatározó tényezőket tárja fel két módszer használatával. Az érdemességi heurisztika elmélete alapján (Petersen et al. 2011) máshogy ítélik meg az állampolgárok az állami segítségben részesülők jóléti érdemességét, amennyiben a segítségben részesülő személyre vonatkozóan egyéni, érdemességspecifikus jellemzők is elérhetők. A fejezet ezt figyelembe véve érdemességspecifikus jellemzők hiányában és azok jelenlétében is méri az érdemességet és a megítélést meghatározó tényezőket. Az érdemességspecifikus jellemzők hiányában a fejezet a már korábban bemutatott, a negyedik fejezetben operacionalizált állítások segítségével méri a percepciók fontosságát. Az érdemességre vonatkozó állítást („Az államnak feladata segíteni az egyedülálló anyákat”) használja a regressziós modell független változójaként, a CARIN percepciókra és a családi értékekre vonatkozó állításokat pedig annak független változóiként.

Az érdemességspecifikus jellemzők jelenlétére vonatkozó mérés pedig egy vinyettás survey kísérlet volt, melyben a válaszadók specifikus tulajdonságokkal rendelkező egyedülálló anyák érdemességéről – jelen esetben kifejezetten a kapott családi pótlék összegének igazságosságáról – döntöttek. A kísérleti szituációk között az anyák következő tulajdonságai változtak és ezek mérték az érdemességi percepciók fontosságát:

- anya családi állapota (hajadon / elvált / özvegy » felelősség);
- anya attitűdje a támogatáshoz (hálás / több támogatást várna el az államtól » attitűd);
- anya életkora (22 éves / 40 éves » reciprocitás);
- anya etnikai származása (nem megnevezett / roma származású » identitás);
- gyermekek száma és az utánuk folyósított családi pótlék összege (1 gyermek után 13.700 forint / 3 gyermek után 17.000 forint gyermekenként » rászorultság);
- anya munkaerőpiaci státusza és jövedelmének összege (jelenleg nem dolgozik / jelenleg dolgozik és a jövedelme az átlagosnál alacsonyabb, jelenleg dolgozik és a jövedelme átlagos, jelenleg dolgozik és jövedelme az átlagosnál magasabb » reciprocitás és rászorultság);
- az apától kapott gyermektartás / az államtól kapott árvaellátás összege (nem kap / havonta 25.000 forint gyermekenként / havonta 50.000 forint gyermekenként » rászorultság).

Az alábbi példa szemlélteti a vinyetták szövegezését és a kérdés módját:

„Erika 40 éves özvegy, három gyermekét egyedül nevelő anya. Jelenleg dolgozik, jövedelme az átlagosnál alacsonyabb. Erikát gyermeke után árvaellátás nem illeti meg, az államtól gyermekenként havi 17.000 forintos családi pótlékot kap. Hálás az államtól kapott támogatásért. Ön szerint mennyire igazságos, hogy Erika ekkora összegű családi pótlékot kap?

Kérem, válaszoljon egy -5 és +5 közötti skálán, ahol a -5 azt jelenti, hogy igazságtalanul alacsony; a 0 azt jelenti, hogy igazságos; és a +5 pedig azt, hogy igazságtalanul magas. Természetesen a közbülső osztályzatokat is használhatja!”

A kísérleti szituációk között az egyedülálló anyák hét tulajdonsága változott, melyek közül mindegyiknek kettő, három vagy négy kategóriája volt. Az így létrejövő 576 lehetséges szituáció közül véletlenszerűen 100 db került kiválasztásra, melyek 10 db vinyettacsoportba kerültek elosztásra. A csoportok és azon belül a vinyetták sorrendje szintén véletlenszerűen változott. Figyelembe véve az adatok hierarchikus voltát (egy kitöltő több vinyettát is értékelt), a kísérlet eredményei többszintű regressziós modellekkel kerültek kielemezésre.

Mind az állítások, mind a kísérlet egy nagyobb 2000 fős kérdőíves vizsgálat része volt, amely ez esetben is egy, a felnőtt, internettel rendelkező lakosságot reprezentáló kvótás mintán került lekérdezésre. A 2000 fős minta véletlenszerűen két részre lett osztva, amikor a survey kísérlet és az állítások következtek, így azok megközelítőleg 1000–1000 fős mintán kerültek lekérdezésre. Mindkét kérdésblokk esetén (kísérlet és állítások) a kérdés kiegészült a „tradicionális” családi értékekre vonatkozó kérdésekkel (az egyetértést szintén 4-fokú skálán mérve) („Ha egy házasság boldogtalanná válik, jobb ha elválnak, még ha gyermekük is van”, „Egy gyereknek mindkét szülőjére szüksége van ahhoz, hogy boldogan nőjön fel”, „Egy nőnek joga van egyedül is gyereket vállalni, még akkor is, ha nem akar párkapcsolatban élni”), melyek mindkét módszer esetén független változóként és az identitást mérő percepciókként (az egyedülálló anyaság társadalmi elfogadottságának különböző aspektusai) szerepeltek a modellekben.

AZ ÉRTEKEZÉS EREDMÉNYEI

Eredmények a magyar szociálpolitika szempontjából

Az egyedülálló anyák célzott jóléti támogatásának társadalmi legitimitása Magyarországon

A második fejezet rámutatott arra, hogy Magyarországon az egyedülálló anyák jóléti támogatásának hosszú múltra visszatekintő, stabil rendszere van. A számukra nyújtott legfontosabb támogatási forma, a családi pótlék, a 20. század elején jött létre, és a dolgozó anyák az 1950-es évektől saját jogukon részesülhettek a juttatásban. Ettől kezdve az egyedülálló anyák – az 1960-as évektől az egyedülálló apák is – magasabb összegű családi pótlékra voltak jogosultak a kétszülős családokhoz képest. Az egyedülálló szülők emelt támogatásának elve változatlan maradt egészen a rendszerváltásig, majd azt követően is, bár a különbség az egyszülős és kétszülős családok pótléka között időszakosan változott. A rendszer stabilitása az egyedülálló szülők vélt érdemességének stabilitását is mutatja. Az érdemességüket alátámasztja a családi pótlék (kvázi) univerzális jellege is: a szocializmusban a dolgozó szülők kapták, de a teljes foglalkoztatás miatt szinte univerzálisnak volt tekinthető, majd a rendszerváltáskor univerzálissá vált, és az azt követő időszakban mindösszesen két évben volt jövedelemteszthez kötött.

A harmadik fejezet eredményei azt mutatták, hogy a magyar kormány családi értékek fontosságáról szóló diskurzusa károsnak keretezi (és ezáltal kevésbé érdemesnek) az úgynevezett tradicionális (heteroszexuális, házas szülők és gyermeke(ik) alkotta) családtípustól eltérő családformákat (köztük az egyszülős családokat is), mivel azok hozzájárulnak a demográfiai csökkenéshez. A keret megoldásként a „tradicionális” családi értékek népszerűsítését jelöli meg, valamint a tradicionálisnak vélt családok segítségét a családpolitikai rendszeren keresztül. Ebben a keretben tehát egyértelműen a „tradicionális” családok az állami segítségre érdemesek, míg a többi családforma kevésbé érdemes. Az egyszülős családok ugyanakkor nincsenek egyértelműen stigmatizálva ebben a keretben, és nincsenek is egyértelműen érdemtelennek keretezve, viszont a házasságon alapuló, kétszülős családokhoz képest kevésbé egészséges, másodrangú családokként jelennek meg. Az egyszülős családokkal kapcsolatos kormányzati üzenet az, hogy az egyszülős családok ugyan érdemesek állami segítségre, de kevésbé érdemesek, mint a házas, kétszülős családok, és a kormány elsődlegesen arra törekszik, hogy megelőzze az egyszülős családok kialakulását.

A negyedik fejezet az egyedülálló anyák állami támogatásának társadalmi legitimitását az egyedülálló anyákról kialakult közkép és érdemességi percepcióik vizsgálatával tárta fel. A nyitott kérdésre adott válaszok alapján a közvélemény az egyedülálló anyákat szegény, családjuk eltartása érdekében keményen dolgozó, érzelmi és anyagi támogatásra szoruló anyáknak tekinti. Mindezek közül a leggyakrabban említett jellemző a szegénység volt, ugyanakkor a válaszadók hasonló gyakorisággal emelték ki azt is, hogy az egyedülálló anyák által vezetett háztartások nem teljeseek, hiszen hiányzik az apa a családból. A kiemelt két jellemző (szegénység és hiányosság) a rászorultság és az identitás érdemességi percepcióira reflektálnak. Az egyedülálló anyák érdemesnek tűnnek a társadalom szemében a rászorultság percepciója alapján, hiszen szegénynek véli őket a közvélemény, viszont kevésbé érdemesnek tekinti őket az identitás percepciója szerint, hiszen ezek a családok eltérnek a preferált kétszülős családformától.

Az attitűdállításokra adott válaszok is alátámasztják a nyitott kérdések eredményeit, hiszen a válaszadók többsége (közel 80%-uk) egyetértett (inkább vagy teljes mértékben) azzal az állítással, hogy az egyedülálló anyák többsége rossz anyagi körülmények között él, míg a válaszadóknak mindösszesen a fele értett egyet azzal, hogy „Teljesen hétköznapi az, hogy valaki egyedülálló anyaként neveli gyermekét.” A válaszadók e dimenzió (identitás) szerinti megosztottságának ellenére a többség (80%) egyetértett azzal az állítással is, hogy az

államnak feladata segíteni az egyedülálló anyákat. Ezek az eredmények tehát azt mutatják, hogy a közvélemény egyrészt megegyezik a kormány konzervatív családpolitikai diskurzusával a tekintetben, hogy a kétszülős család a preferált családforma, másrészt a közvélemény az egyedülálló anyákat is állami segítségre érdemesnek tekinti. Az egyedülálló anyák érdemessége magyarázható azzal, hogy percepciójuk pozitív (ötből) négy érdemességi percepció mentén, hiszen a többség nem véli felelősnek az egyedülálló anyákat azért, hogy egyedül maradtak gyermekeikkel (felelősség), és nem gondolja úgy, hogy az egyedülálló anyák túl sok támogatást várnak el az államtól (attitűd). Emellett nemcsak nehéz anyagi helyzetűnek látja őket a közvélemény (rászorultság), de keményen dolgozó anyáknak is, akik mindent megtesznek gyermekeik eltartása érdekében (felelősség és reciprocitás). Érdemességük magyarázható továbbá azzal is, hogy a magyar lakosság családi értékei ellentmondásosak. A magyar attitűdök egyrészt konzervatívak a házasság és a kétszülős családok preferálását, másrészt liberálisak a válás elfogadottságát tekintve.

Az ötödik fejezet az egyedülálló anyák állami támogatásának társadalmi legitimitását az anyákat célzó rendszer jellemzőinek vizsgálatán keresztül közelítette meg. A fejezetben alkalmazott vinyettás survey kísérlet eredményei visszajelzést nyújtanak arról, hogy az egyedülálló anyák csoportján belül mely anyák segítése élvez nagyobb fokú társadalmi legitimitást. Az eredmények egyrészt azt mutatják, hogy a válaszadók érdemesebbnek találták azokat az egyedülálló anyákat, akiknek egy gyermekük volt és az egy gyermek után alacsonyabb összegű pótlékot kaptak, mint a háromgyermekes anyákat, akik a magasabb gyermekszám miatt gyermekeként nagyobb összegre voltak jogosultak. Eszerint a válaszadók nem támogatják a juttatások pronatalista elven alapuló elosztását. Másrészt a válaszadók mind a nem dolgozó, mind a dolgozó, de az átlagosnál alacsonyabb jövedelemmel rendelkező anyákat érdemesebbnek vélték a dolgozó és átlagos, valamint a dolgozó és az átlagosnál magasabb jövedelemmel rendelkező anyákhoz képest. Ezek alapján megállapítható, hogy nem élvez társadalmi legitimitást az egyedülálló anyák támogatásra való jogosultságának munkához való kötése sem. Harmadrészt az eredmények azt is mutatják, hogy szélesebb körű társadalmi legitimitást élvezne az egyedülálló anyák támogatásának egy olyan rendszere, ami jobban figyelembe veszi az anyák anyagi rászorultságát, mivel a válaszadók érdemesebbnek ítélték meg mind az alacsonyabb jövedelemmel, mind az alacsonyabb tartási díjjal/árvaellátással rendelkező anyákat. Összességében a kísérlet eredményei azt mutatják, hogy a válaszadók preferenciái nem felelnek meg a jelenlegi rendszernek, ami a dolgozó, magasabb jövedelmű családoknak kedvez.

Összefoglalóan a második, negyedik és ötödik fejezet eredményei mind azt mutatják, hogy az egyedülálló anyák állami támogatása széleskörű társadalmi legitimitást élvez Magyarországon. Ezt az eredményt alátámasztja támogatásuknak történeti-intézményi kontextusa, melyen belül a juttatások formája stabilnak és (kvázi)univerzálisnak tekinthető. Támogatásuk legitimitását mutatja továbbá a róluk kialakult kedvező közkép, pozitív megítélésük négy érdemességi percepció szerint, valamint az is, hogy a többség (80%) egyetért azzal, hogy az államnak feladata segítenie az egyedülálló anyákat. A történetileg stabil intézményrendszer és a pozitív társadalmi attitűdök a kormány más, a „tradicionális” családtól eltérő családformákhoz képesti óvatosabb kommunikációját, valamint az egyedülálló szülők támogatásának kevésbé látványos csökkentését is magyarázza. Ezek az eredmények pedig rámutatnak arra is, hogy a vizsgált tényezők között jelentős összefüggések vannak.

Az egyedülálló anyák állami segítésének magasfokú társadalmi támogatottsága ugyanakkor azt is mutatja, hogy a társadalmi attitűdök nincsenek összhangban a családpolitika elmúlt tíz évben végbemenő változásaival, melyek következtében csökkent az egyedülálló szülők célzott támogatása. A disszertáció eredményei szerint a közvélemény növelné az egyedülálló szülők támogatását, és olyan rendszert támogatna jobban, ami az egyedülálló anyák anyagi rászorultságát fokozottan figyelembe veszi.

EREDMÉNYEK AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ SZOCIÁLPOLITIKAI KUTATÁS SZEMPONTJÁBÓL

A második fejezet bemutatta, hogy az egyedülálló anyák számára nyújtott jóléti juttatások történeti fejlődése jelentősen eltér Magyarországon az USA-hoz és az Egyesült Királysághoz képest. A 20. század elején az angolszász országokban szociális segélyeket hoztak létre az egyedülálló anyák segítésére. Ehhez képest Magyarországon az egyedülálló anyák támogatása (ugyan csak kezdetleges formában) de már a század elején beépült a társadalombiztosítási alapú családi pótlék rendszerbe, majd a pótléokra jogosult egyedülálló anyák köre fokozatosan kiszélesedett a szocializmusban, és az 1950-es évek végétől kezdődően az egyedülálló anyák emelt összegű családi pótlékban részesültek. A század elején kialakult támogatási formák és az azokban megjelenő gondolkodásmód, a század végi angolszász és a 2010-es évekbeli hazai családpolitikai reformokat is meghatározták.

A rendszerek közötti különbségek az egyedülálló anyák eltérő társadalmi percepciójával magyarázhatók. A szocialista Magyarországon az egyedülálló anyákat, mint a többi anyát, dolgozó anyáknak tekintették. Ettől eltérően az angolszász országokban a férfi kenyérkereső modell miatt az egyedülálló anyákat nem tekintették dolgozó állampolgároknak. Ezen kívül az USA-ban és az Egyesült Királyságban a jóléti rendszer megkülönböztette az állami segítségre érdemes özvegy egyedülálló anyákat a többi, „érdemtelen” egyedülálló anyáktól. Míg az özvegyek részesei voltak a társadalombiztosítási rendszernek (elhunyt férjük munkaviszonya alapján), addig az elvált, férjüktől külön élő és hajadon anyák kiszorultak a társadalombiztosítási rendszerből. Az özvegyek továbbá gyakrabban is részesültek szociális segélyekben. Ehhez képest Magyarországon a családi pótlék rendszere nem különböztette meg (és jelenleg sem különbözteti meg) az egyedülálló anyákat a családi állapotuk szerint.

Az angolszász rendszerek jellemzőit figyelembe véve nem voltak különösebb akadályai az egyedülálló anyák jóléti juttatásainak 1990-es években történő megreformálásának. Egyrészt a segélyalapú juttatások általánosságban alacsonyabb fokú társadalmi legitimitást élveznek, mint a szélesebb körben, univerzális alapon elérhető juttatások. Másrészt a férfi családfenntartó modell egyre inkább elavulttá vált a nők növekvő munkaerőpiaci részvétele miatt, továbbá az egyedülálló anyák családi állapot szerinti összetétele is jelentősen megváltozott, hiszen többségük már nem özvegy, hanem elvált, párjától külön élő vagy hajadon volt. A reformokat ugyanakkor az egyedülálló anyákat érdemtelennek keretező politikai és médiadiskurzusok is támogatták. A diskurzusok az egyedülálló anyák racionális döntését hangsúlyozták, mely szerint az anyák szándékosan választották az egyedülálló anyaságot és a jóléti rendszeren való függést a házasság és a fizetett munka helyett. Fontos komponense volt még a diskurzusoknak a „tradicionális” családi értékek fontosságának hirdetése is, hasonlóan a 2010 utáni magyar családpolitikai diskurzushoz. Magyarországon ugyanakkor az egyedülálló anyák nincsenek stigmatizálva a kormányzati diskurzusban, de a „hagyományos” családi értékeket hirdető családpolitika másodrangú családokként ábrázolja az egyszülős családokat a házasság, kétszülős családokhoz képest. A magyar kormány egyszülős családokkal kapcsolatos visszafogottabb kommunikációját magyarázza a történeti-intézményi kontextus, hiszen történetileg az egyedülálló anyákat állami segítségre érdemesnek tekintették, így az egyedülálló anyákat negatívan keretező diskurzus nem élvezne társadalmi legitimitást.

A második, történeti összehasonlító fejezet rávilágít arra is, hogy a szocialista Magyarország jobban elősegítette a nemi egyenlőséget az egyedülálló anyák támogatásának szempontjából, mint az Egyesült Államok vagy az Egyesült Királyság. Míg a nyugati feminista irodalom gyakran ábrázolja a kelet-európai országokat elmaradottnak a nemi egyenlőség szempontjából, az egyedülálló anyák támogatása egy olyan aspektusát mutatja a nemi egyenlőségnek, mely alapján a szocialista Magyarország előrébb járt, mint a kapitalista angolszász országok. A liberális jogi környezet (válási törvény), a nők munkaerőpiaci részvétele, valamint a jóléti juttatások mind

hozzájárultak a nemi egyenlőség elősegítéséhez a szocialista Magyarországon, hiszen a nők jogi stigmatizáció nélkül kiléphettek egy általuk nem kívánt párcapcsolatból, valamint az állam elősegítette a nők lehetőségeit arra, hogy saját háztartást hozzanak létre és tartsanak fent. Az USA-ban és az Egyesült Királyságban a társadalmi környezet kevésbé volt kedvező a nők számára, hiszen a vétkesség elvét sokkal később törölték el a válási gyakorlatban, valamint a nők munkaerőpiaci részvételét nem segítették elő sem ingyenesen elérhető gyermekfelügyeleti szolgáltatásokkal, sem munkaerőpiaci politikákkal. Az egyedülálló anyák elvesztették a segélyre való jogosultságokat, amint munkába álltak, és jövedelmük gyakran alig haladta meg a korábbi segély összegét.

A negyedik fejezet az egyedülálló anyákról kialakult közképet vizsgálta Magyarországon, és részben (a módszertani korlátokat figyelembe véve) összehasonlította a brit és az amerikai ábrázolásokkal. Az angolszász országokból nem volt elérhető hasonló survey adat, így a fejezet az angolszász média- és politikai diskurzusokban kirajzolódó képet hasonlította a magyar survey eredményekhez. Eszerint az látható, hogy míg az angolszász diskurzusok érdemtelennek ábrázolták az egyedülálló anyákat, addig Magyarországon a közvélemény állami segítségre érdemesnek tartja az egyedülálló anyákat.

Az érdemességi percepciók alapján az egyedülálló anyák amerikai ábrázolása négy, míg a brit három szempont szerint negatív. Mindkét országban úgy ábrázolták őket, mint akik racionálisan választották az egyedülálló anyaságot és a jóléti juttatásokat (felelősek saját helyzetükért), akik újratermelik a szegénységet és a jóléti rendszeren való függést (alacsony szintű reciprocitás). Az amerikai és a brit diskurzusokban továbbá az egyedülálló anyákat feslett erkölcsű, *underclass*-beli tinédzser (UK) és fekete (USA) nőknek ábrázolták. Ezek a jellemzők mind az identitás dimenzióját érintik, hiszen szülői és szexuális normák, valamint társadalmi osztály és rassz szerinti megkülönböztetésre utalnak. Továbbá az amerikai „jóléti királynő” ábrázolásban az egyedülálló anyákat csalóknak festették le, akik több támogatást vettek fel, mint amire valójában jogosultak lettek volna (attitűd). Ettől eltérően Magyarországon a szegény (rászorultság), sokat dolgozó (reciprocitás) egyedülálló anyaképe él a köztudatban, mely nem kötődik társadalmi osztályhoz és etnikai származáshoz sem. Ugyanakkor az egyszülős családokat hiányosnak tekinti a hazai közvélemény is, mely szintén egyfajta társadalmi távolságra utal az egyedülálló anyák és a többségi társadalom között.

Összefoglalóan a második és a negyedik fejezet eredményei rámutattak arra, hogy az egyedülálló anyák jóléti érdemességének kérdése máshogy kontextualizálódik Magyarországon az angolszász országokhoz képest. A különbségeket magyarázza a juttatások eltérő történeti-intézeti fejlődése, valamint az ezeket formáló eltérő percepciók. A diskurzusokat tekintve hasonlóság mutatkozik a magyar és az angolszász esetek között a tekintetben, hogy mindegyik országban kiemelt szerepe volt/van a „hagyományos” családi értékek hirdetésének. Fontos különbség ugyanakkor, hogy Magyarországon az egyedülálló anyákat nem stigmatizálja a kormány (ugyanakkor impliciten kevésbé érdemesnek keretezi őket). A magyar kormány óvatosabb kommunikációját magyarázza az egyedülálló anyák érdemességének történeti meghatározottsága és a pozitív lakossági attitűdök is.

Eredmények az érdemességkutatás szempontjából

Az ötödik fejezet az egyedülálló anyák jóléti érdemességét meghatározó tényezőket vizsgálta két elmélet alapján (CARIN érdemességi percepciók (van Oorschot 2000) és érdemességi heurisztika (Petersen et al. 2011), két módszer (survey itemek regressziós elemzése és vinyettás survey kísérlet) segítségével. Az eredmények azt mutatták, hogy az egyénspecifikus érdemességi jellemzők hiányában a válaszadók az attitűd, reciprocitás/felelősség, identitás és rászorultság percepcióira egyaránt támaszkodtak. Eszerint Magyarországon az egyedülálló anyák érdemesnek tűnnek a társadalom szemében, mert keményen dolgoznak, nem követelőzőnek és rászorulóknak tűnnek. Ezen kívül a liberális családi értékek, de ugyanúgy néhány konzervatív elképzelés is – mint

például, hogy egy gyereknek szüksége van anyára és apára is a boldog élethez – magyarázza az észlelt érdemességüket. Ettől eltérően amikor az egyénspecifikus jellemzők elérhetőek voltak, a válaszadók elsősorban az anyák rászorultsága alapján ítélték meg az anyák érdemességét, míg az attitűd és a reciprocitás, valamint a családi értékek közvetlen hatása eltűnt. Ezek az eredmények alátámasztják az érdemességi heurisztika működését, hiszen a válaszadók a sztereotípiáikat és értékeiket félretéve az elérhető érdemességi információk alapján döntöttek. Mindezek alapján ugyanakkor az is látható, hogy az érdemességi heurisztika máshogy működik az egyedülálló anyák esetében, mint egyéb, a korábbiakban más kutatások (Petersen 2012, Petersen et al. 2011) által vizsgált célcsoportoknál. Míg a munkanélküliek és a szociális segélyben részesülők esetében az érdemességi heurisztika mechanizmusa a felelősség és a reciprocitás percepcióira irányította a figyelmet, addig az egyedülálló anyák esetében a rászorultság percepciójára.

Ez az eredmény egy nemialapú torzítást mutat az érdemességi heurisztika működésében, mely valószínűsíthetően a tradicionális nemi szerepekkel magyarázható. E feltételezés szerint az anyák esetében kevésbé fontosak a felelősség és a reciprocitás percepciói, mert ők tradicionálisan a gyermekek neveléséért és nem a család fenntartásáért voltak felelősek. Ennek a mechanizmusnak a létezését Groskind (1991) vinyettás survey kísérlet eredményei is alátámasztják, hiszen a válaszadók abban az esetben is elsősorban az anyák rászorultsága alapján döntöttek, és az érdemesség megítélésakor fontosabb percepció volt a háztartásban nem jelen levő apa munkaerőpiaci helyzete az egyedülálló anya munkaerőpiaci helyzeténél. Másrészt Groskind (1991) eredményei azt is megmutatták, hogy a kétszülős családok esetében az érdemességi heurisztika a munkanélküliekhez és a segélyezettekhez hasonlóan működik, hiszen abban az esetben az apa munkaerőpiaci státusza és munkaerőpiaci hajlandósága alapján értékelték a válaszadók a családok érdemességét. Alátámasztja a nemialapú torzítást a disszertációban szereplő kísérlet azon eredménye is, hogy az apától/államtól kapott gyermektartás/árvaellátás összege jobban befolyásolta az egyedülálló anyák érdemességének megítélését, mint az anya jövedelmének mértéke és munkaerőpiaci státusza. Összességében tehát a disszertáció egyik fontos eredménye, hogy a CARIN és az érdemességi heurisztika elméletét ötvözve rávilágít arra, hogy az egyedülálló anyák esetében máshogy működik az érdemességi heurisztika, és a tradicionális nemi szerepek miatt a rászorultság percepciója felé tereli esetükben a figyelmet a felelősség és a reciprocitás percepciói helyett.

A rászorultság percepciója tehát mind az egyénspecifikus érdemességi percepciók jelenlétében, mind azok hiányában magyarázza az egyedülálló anyák jóléti érdemességét Magyarországon, továbbá az egyénspecifikus érdemességi jegyek jelenlétében kiemelt jelentőséggel bír. Ehhez képest a felelősség percepciója (abban az értelemben, hogy az anya felelős azért, hogy egyedül maradt gyermekével) egyik mérésben sem magyarázta az anyák érdemességét, mely eredmény meglepő, hiszen az angolszász irodalomban kiemelt jelentőséget tulajdonítottak ennek a percepciónak. Az ötödik fejezet eredményei ugyanakkor azt is megmutatták, hogy a felelősség dimenzióját a válaszadók különböző csoportjai másféleképpen értelmezték. Például az idősebb korcsoport tagjai és a férfiak – a fiatalabb korcsoportoktól és a nőktől eltérően – nagyobb valószínűséggel vélték állami segítségre érdemesnek az egyedülálló anyákat, amennyiben úgy válaszoltak, hogy az egyedülálló anyák többsége felelős azért, hogy egyedül maradt gyermekével/gyermekeivel. Ez az eredmény ellentmond a CARIN érdemességi percepciók elméletének, mely szerint azok a csoportok kevésbé érdekesek a társadalom szemében, akik felelősnek tűnnek saját helyzetükért. Egyik lehetséges magyarázata ennek az eredménynek, hogy a férfiak és az idősebb korcsoportba tartozók tradicionálisabban gondolkodnak a nemi szerepekről. Emiatt amikor azt gondolják, hogy a nők nem felelősek a saját helyzetükért, akkor úgy vélik, hogy a gyermek apja felelős a család eltartásáért és nem az állam. Ez az eredmény azt is mutatja, hogy az egyedülálló anyák érdemességének vizsgálatakor elengedhetetlen megvizsgálni mind az anyák, mind az apák vélt felelősségének szerepét.

A további három érdemességi percepció (attitűd, reciprocitás, identitás) mérések közötti változó szerepe szintén alátámasztja, hogy a válaszadók más szempontokat mérlegelnek az egyénspecifikus érdemességi percepciók jelenlétében és hiányában. A mérések közötti különbségek azt is mutatják, hogy az érdemességi percepciók szerepével kapcsolatos következtetések levonásakor többféle módszer eredményeit is érdemes figyelembe venni. Emellett az ötödik fejezetben bemutatott eredmények arra is rávilágítanak, hogy a különböző mérések különböző célokra alkalmazhatók. Míg a csoportok érdemességére vonatkozó egyénspecifikus jegyek nélküli mérések hasznosak lehetnek a csoportok célzott támogatásának társadalmi legitimitásának vizsgálatakor, addig a specifikusabb, egyéni érdemességi jegyeket tartalmazó kísérleti módszerek relevánsabbak lehetnek egy juttatás kialakításakor. Egy specifikusabb vizsgálat alapján jobban látható, hogy a támogatott csoportokon belül milyen jellemzők alapján lenne szükséges differenciálni egy rendszernek, hiszen a csoportokba tartozók számos (az érdemesség megítélése szempontjából meghatározó) jellemző szerint különbözhetnek egymástól.

Összességében tehát az eredmények azt mutatják, hogy a rászorultság percepciója fontos szerepet tölt be az egyedülálló anyák jóléti érdemességének megítélésében Magyarországon, továbbá az attitűd, a reciprocitás (és a felelősség abban az értelemben, hogy az anya mindent megtesz azért, hogy eltartsa családját), valamint az identitás percepciói is mind meghatározták az egyedülálló anyák érdemességét a kettő közül valamelyik mérésben. Az eredmények azt is mutatják, hogy a „tradicionális” családi értékek preferálása nem határozza meg egyértelműen az egyedülálló anyák vélt jóléti érdemességét, sőt bizonyos konzervatív elképzelések – mint például, hogy egy gyermeknek szüksége van anyára és apára is – növelik és nem csökkentik az egyedülálló anyák vélt érdemességét. Az egyedülálló anyák tehát érdemesnek tűnnek a magyar társadalom szemében, mely percepciót magyarázza az egyedülálló anyák vélt szegénysége, nem követelőző attitűdje és dolgoosságuk, a válás széles körű elfogadottsága, valamint az is, hogy a vélekedés mely szerint egy gyermeknek szüksége van mindkét szülőjére a boldog élethez, növeli és nem csökkenti az érdemességüket.

HIVATKOZÁSOK

- Battle, P. B. (2019) War widows and welfare queens. The semiotics of deservingness in the US welfare system. In Brekhus, W. H. – Ignatow, G. (szerk.) *The Oxford Handbook of Cognitive Sociology*. Oxford: Oxford University Press, 585–605. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190273385.013.31>
- Baumberg, B. – Bell, K. – Gaffney, D. (2012) *Benefits stigma in Britain*. Report. Elizabeth Finn Care/Turn2us, London.
- Blum, S. – Kuhlmann, J. (2019) Stories of how to give or take – towards a typology of social policy reform narratives. In Blum, S. – Kuhlmann, J. (szerk.) *Narratives and Reforms in 'New' and 'Old' Social Policies*. Special Issue. *Policy and Society*, 38(3), 339–355. <https://doi.org/10.1080/14494035.2019.1657607>
- Duncan, S. – Edwards, R. (1999) *Lone Mothers, Paid Work: and Gendered Moral Rationalities*. Basingstoke: Macmillan
- Esmark, A. – Schoop, S. R. (2017) Deserving social benefits? Political framing and media framing of 'deservingness' in two welfare reforms in Denmark. *Journal of European Social Policy*, 27(5), 417–432. <https://doi.org/10.1177/0958928716688262>
- European Institute for Gender Equality (2016) *Poverty, gender and lone parents in the EU*. Report. Vilnius: European Institute for Gender Equality.
- Eurostat (2020) *People at risk of poverty or social exclusion by income quintile and household type*. Elérhető: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_peps03/default/table?lang=en [Letöltve: 2020-09-29].
- Gilman, E. (2014) The Return of the Welfare Queen. *Journal of Gender Social Policy & the Law*, 22(2), 247–279.
- Goodin, R. – Le Grand, J. (1987) *Not Only the Poor*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429486234>
- Groskind, F. (1991) Public reactions to poor families: Characteristics that influence attitudes toward assistance. *Social Work*, 36(5), 446–453. <https://doi.org/10.1093/sw/36.5.446>.
- Hancock, A. (2004) *The Politics of Disgust: The Public Identity of the Welfare Queen*. New York: NYU Press.
- Hobson, B. (1994) Solo mothers, social policy regimes and the logics of gender. In Sainsbury, D. (szerk.) *SAGE Modern Politics Series Volume 35 Sponsored by the European Consortium for Political Research/ECPR: Gendering welfare states*. London: SAGE Publications Ltd, 170–187.
- Jung, N. (1994) Importing feminism to Eastern Europe. *History of European Ideas*, 19(4-6), 845–851. [https://doi.org/10.1016/0191-6599\(94\)90070-1](https://doi.org/10.1016/0191-6599(94)90070-1)
- Kilkey, M. (2000) *Lone Mothers Between Paid Work and Care: The Policy Regime in Twenty Countries*. London: Routledge.
- Korpi, W. (1980) Social policy and distributional conflict in the capitalist democracies. A preliminary comparative framework. *West European Politics*, 3(3), 296–316. <https://doi.org/10.1080/01402388008424288>
- Laenen, T. (2018) Do institutions matter? The interplay between income benefit design, popular perceptions, and the social legitimacy of targeted welfare. *Journal of European Social Policy*, 28(1), 4–17. <https://doi.org/10.1177/0958928718755777>
- Lewis, J. (szerk.) (1997) *Lone Mothers in European Welfare Regimes: Shifting Policy Logics*. London: Jessica Kingsley.
- Millar, J. (1996) Mothers, workers, wives: policy approaches to supporting lone mothers in comparative perspective. In Silva, E. B. (szerk.) *Good Enough Mothering? Feminist Perspectives on Lone Motherhood*. Brighton: Harvester Wheatsheaf, 97–113.
- Monnat, S. M. (2010) Toward a critical understanding of gendered color-blind racism within the US welfare institution. *Journal of Black Studies*, 40(4), 637–652. <https://doi.org/10.1177/0021934708317739>
- Morissens, A. (2018) The role of universal and targeted family benefits in reducing poverty in single-parent families in different employment situations. In Nieuwenhuis, R. – Maldonado, L. (szerk.) *The triple bind of single-parent families: Resources, employment and policies to improve wellbeing*. Bristol, UK, Chicago, IL, USA: Bristol University Press, 359–382. <https://doi.org/10.2307/j.ctt2204rvq.22>
- OECD (2018) *Poor children in rich countries: why we need policy action, Policy Brief on Child WellBeing*. Paris: OECD Publishing. Elérhető: <https://www.oecd.org/els/family/Poor-children-in-rich-countries-Policy-brief-2018.pdf> [Letöltve: 2022-10-19].
- Olsen, F. (1997) Feminism in Central and Eastern Europe: Risks and Possibilities of American Engagement. *The Yale Law Journal*, 106(7), 2215–2257. <https://doi.org/10.2307/797168>
- Orloff, A. S. (1993) Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States. *American Sociological Review*, 58(3), 303–328. <https://doi.org/10.2307/2095903>
- Petersen, M. B. (2012) Social Welfare as Small-Scale Help: Evolutionary Psychology and the Deservingness Heuristic. *American Journal of Political Science*, 56, 1–16. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2011.00545.x>
- Petersen, M. B. – Slothuus, R. – Stubager, R. – Togeby, L. (2011) Deservingness versus Values in Public Opinion on Welfare: The Automaticity of the Deservingness Heuristic. *European Journal of Political Research*, 50(1), 24–52. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2010.01923.x>

- Phoenix, A. (1996) Social constructions of lone motherhood – a case of competing discourses. In Silva, E. B. (szerk.) *Good Enough Mothering? Feminist Perspectives on Lone Motherhood*. Abingdon, UK: Routledge, 175–190.
- Roosma, F., Jeene, M. (2017) The deservingness logic applied to public opinions concerning work obligations for benefit claimants. In van Oorschot, W. – Roosma, F. – Meuleman, B. – Reeskens, T. (szerk.) *The Social Legitimacy of Targeted Welfare*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 189–205. <https://doi.org/10.4337/9781785367212.00024>
- Rothstein, B. (1998) *Just Institutions Matter: The Moral and Political Logic of the Universal Welfare State (Theories of Institutional Design)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schneider, A. – Ingram, H. (1993) Social Construction of Target Populations: Implications for Politics and Policy. *The American Political Science Review*, 87(2), 334–347. <https://doi.org/10.2307/2939044>
- Skocpol, T. (1992) *Protecting Soldiers and Mothers: The Political Origins of Social Policy in the United States*. Cambridge, MA: Belknap Press.
- Slavova, K. (2006) Looking at Western Feminisms through the Double Lens of Eastern Europe and the Third World. In Lukic, J. – Regulaska, J. – Zvirsek, D. (szerk.) *Women and Citizenship in Central and Eastern Europe*. Aldershot: Ashgate, 245–265.
- Slothuus, R. (2007) Framing Deservingness to Win Support for Welfare State Retrenchment. *Scandinavian Political Studies*, 30, 323–344. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9477.2007.00183.x>
- Van Lancker, W. – Ghysels, J. – Cantillon, B. (2015) Child benefits, targeting and single mother poverty: Exploring the role of targeting in 15 European countries. *International Journal of Social Welfare*, 24, 210–222. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12140>
- van Oorschot, W. (2000) Who should get what, and why? On deservingness criteria and the conditionality of solidarity among the public. *Policy & Politics*, 28(1), 33–48. <https://doi.org/10.1332/0305573002500811>
- van Oorschot, W. – Roosma, F. (2017) The Social Legitimacy of Targeted Welfare and Welfare Deservingness. In van Oorschot, W. – Roosma, F. – Meuleman, B. – Reeskens, T. (szerk.) *The Social Legitimacy of Targeted Welfare*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 3–33. <https://doi.org/10.4337/9781785367212>